MUSLIM'S QUARREL: COMPLAINTS AND DENOUNCEMENTS OF SOVIET MUSLIMS

Alfrid Bustanov

abustanov@eu.spb.ru

Alfrid Bustanov

Ph.D. in History, Professor of the History
of the Muslim Peoples of Russia, European
University at St Petersburg; post-doc,
Universiteit van Amsterdam

This article introduces a series of semi-official correspondence between ‘Abd al-Bari Isaev, an imam in Leningrad, and Shakir Khialetdinov, then mufti of the European part of the USSR. To contextualize these precious sources stemming from several private archives, which have only recently been opened for research, I bring more examples on the ways how did religious authorities of the Soviet times quarrel on the issues of power. In fact, as I argue, these multiple quarrels in prose and poetry represent an intriguing case of appropriating both Soviet administrative and Muslim ethical styles of argumentation. The state was always there and Muslim authorities tried hard to use this factor in their inner quarrels by speaking the language of dominant discourse, thus directly borrowing terminology and word constructions from the secular denouncements and linking arguments with the Soviet civil code. At the same time, even in the late Socialist era engagement with the main sources of Islam, i.e. the Qur’an and the Sunna, was another prominent tool in fighting political enemies. This is why we often see quotations from the holy books, referring to the ethical models of Islam. The latter tactics was nothing new to Islamic tradition, especially when the authors tried their pen in poetical fence. What is striking though is that this literary activity and fight over resources was going on in late Socialist Russia, in Arabic-script, long before banned from the public usage by the government.

Keywords: denouncements, Soviet Islam, fatwa, Islamic poetry, late Socialism.

ССОРА ПО-ИСЛАМСКИ: ЖАЛОБЫ И АНОНИМКИ СОВЕТСКИХ МУСУЛЬМАН

Альфريد Бустанов

abustanov@eu.spb.ru

DOI: <http://dx.doi.org/10.24848/ismlmg.07.2.07>

В этой статье читателю предлагается ряд полуофициальных писем Габделбари Исаева, имама в Ленинграде, и Шакира Хиялетдинова, муфтия Европейской части СССР. Чтобы контекстуализировать эти важные источники, происходящие из нескольких недавно обнаруженных нами частных архивов, автор приводит еще несколько примеров

**Альфريد
Нашафович
Бустанов**

*Ph.D. in History,
профессор по истории
исламских народов
в составе России,
Европейский уни-
верситет в Санкт-
Петербурге; постдок
Амстердамского
университета*

того, как религиозные деятели советского времени спорили вокруг вопроса о власти. Фактически, как автор пытается показать, эти различные споры и взаимные обвинения в прозе и поэзии демонстрируют интересный случай использования советского административного и мусульманского этического стилей в аргументации. Государство всегда незримо присутствовало там, поэтому мусульманские деятели пытались использовать этот фактор в своих внутренних спорах при помощи языка доминирующего дискурса, напрямую заимствуя терминологию и стиль анонимок и жалоб и связывая свои аргументы с советским законодательством. В то же время даже в годы позднего социализма обсуждение основных источников ислама, т.е. Корана и Сунны, было важным инструментом в политической борьбе. Поэтому мы часто видим цитаты из

священных книг, отсылающие к этическим моделям в исламе. Эта тактика не была нова в исламском мире, особенно когда авторы пробовали перо в поэзии. Удивительно скорее то, что эта литературная деятельность протекала в России эпохи позднего социализма, на арабской графике, давно запрещенной государством в официальном использовании.

Ключевые слова: жалобы, советский ислам, фатва, исламская поэзия, поздний социализм.

Конфликты в среде мусульманских ученых являлись обычным делом в имперской России. Нередко богословские споры были лишь предлогом для выражения политических претензий и борьбы за власть и ресурсы внутри общины². Особенно такого рода борьба стала актуальной в послевоенном Советском Союзе, когда легитимное исламское поле было сужено³ и развернулись баталии внутри исламской элиты. В своей статье я бы хотел проблематизировать язык конфликтов в исламской среде и узнать, что в таких случаях представлялось предметом разногласий, какую риторику

1. Работа выполнена при поддержке гранта РГНФ 17-81-010442 а(ц) «Политизация языка религии и сакрализация языка политики во время Гражданской войны». This article is written in the framework of the NWO research program "The Russian Language of Islam" (project no. 360-70-490).

Первоначальный вариант статьи был представлен в качестве доклада на международной конференции «Великая дружба? СССР как многонациональное государство, 1953-1991» в Германском историческом институте в Москве 16 февраля 2017 г. Автор признателен организаторам конференции и Julia Obertreis за ценные комментарии.

2. К примеру, хорошо известен конфликт вокруг фигуры Хабибуллы ал-Урави (1765-1843) (Crews 2006, 66).

3. О положении религиозно образованных людей в это время см.: Ro'i Yaakov, 2000, 239.

использовали противоборствующие стороны, к каким «третьим силам» они призывали для разрешения конфликтов и в какие литературные формы облекались тексты «ссорившихся». Мои искания полностью построены на работе с частными архивами тех людей, что занимали важные позиции внутри сети исламских авторов 1950-х — 1980-х годов. Эти архивы сейчас разбросаны по центральной России, Поволжью и Западной Сибири. Такое положение дел ставит свои вопросы к методологии работы с частными архивами⁴, когда, по большому счету, приходится участвовать в «создании» источников и наблюдать с близкого расстояния конструирование памяти о недавнем советском прошлом. Тем не менее, более подробную рефлекссию о роли исследователя в формировании и изменении исторической памяти придется отложить на потом (Абашин, 2015, 667-697); (Babadjanov, 2014, 252-261).

Богатый материал для изучения конфликтов в исламской среде эпохи позднего социализма дает деятельность Габделбари Исаева (1907-1983). От него сохранился внушительный личный архив, а оценки его деятельности в изобилии встречаются в бумагах работавших с ним людей (Бостанов, 2017, 16-21), (Бустанов, 2017). Уроженец небольшой деревушки в Башкирии, Исаев в 12 лет полностью выучил Коран и с тех пор положил много сил для его разностороннего изучения. Интеллектуальная генеалогия Исаева и его взглядов на ислам представляется мне следующим образом: большое влияние на него оказал его учитель, Зия Камали (1873-1942), сам автор утерянного двухтомного перевода Корана, получивший образование в медресе в Уфе, а затем обучавшийся в знаменитом каирском университете ал-Азхар у Мухаммада Абдо (1849-1905), одного из крупнейших идеологов исламского реформизма и автора обширного арабского комментария на Коран. Именно пример учителей подвиг Габделбари Исаева на занятие коранистикой в течение всей сознательной жизни. В Исаеве, таким образом, сочетался фокус на тексте Корана и пуританский дух реформаторов, стремившихся сделать ислам «прогрессивным»⁵. Социальная сеть реформаторов была транснациональной и отчасти пережила годы репрессий в России. При этом за годы своей жизни в Уфе и Ленинграде Исаев успешно интегрировался в советское общество, где выглядел вполне аутентично: не гнушавшийся тяжелого физического труда ветеран войны с наградами. В то же время, по моему впечатлению, искренность и убежденность Исаева в возможности жить «по Корану» в Советском Союзе вновь и вновь упирались в реалии, где умение «говорить по-большевистски» (Kotkin, 1997) ценилось выше, чем умение читать по памяти и интерпретировать Коран. Иными словами, у социального разнообразия в эпоху застоя были очевидные границы и «красные флажки», за которые не было дозволено переходить даже самым искренним приверженцам советского образа жизни.

Дважды Исаеву пришлось покидать советские исламские институции: после того как он отремонтировал и привел в порядок ленинградскую мечеть и был в ней имамом (1956-1967), а затем после непродолжительной работы в качестве муфтия в Уфе (1975-1980). Причиной ухода с поста имама в Ленинграде послужил затяжной конфликт с рядом местных активистов, за которыми стоял уполномоченный по делам религий Васильев. В первую очередь, Исаев был недоволен тем фактом, что, будучи присланным в Ленинград из Уфы тогдашним муфтием Шакиром Хиялетдиновым (1890-1974) для ра-

4. Некоторое представление об архивах, с которыми я работаю, можно почерпнуть из следующей статьи: Bustanov, 2017, 199-224.

5. Свежий взгляд на исламский реформизм рубежа XIX-XX вв. см.: Шихалиев, 2017, 134-169.

Рис. 1. Имам Габделбари Исаев
(фото из семейного архива Исаевых)

Появляются люди грязных дел, которые стараются растратировать общинные деньги. Разгадав замыслы этих людишек, имам-хатыб со всей своей твердостью, могучей и кипучей энергией дает решительный отпор. Многие здесь сидящие еще не знают, какая была эта борьба. Старое руководство двадцатки, во главе с Богдановым, не желали считаться с коллективом, начали партизанингу. Без совета и согласия мутаваллиата они пытались разбазаривать на право и на лево общинные деньги, их поддерживали влиятельные товарищи. Наш юбиляр этого не испугался и вступил в борьбу. Он мужественно, последовательно и убедительно фактами показал лицо и замыслы этих людей. В конце концов он победил. Победила справедливость. Этой первой победой в очищении от нечести мутаваллиата Абдулбарий Исаев спас Ленинградскую мечеть от удара в спину сзади. Если глубоко осмыслить значение этой борьбы, можно сказать, что это борьба была тяжелая и упорная, но крайне необходимая для нормальной работы мечети»⁶.

Как видим, яблоком раздора в этом тексте представлены общинные деньги, предназначенные для ремонта мечети. В этом адресе, составленном по-русски, сторонники Исаева используют большевистскую риторику, говоря о борьбе против «людишек», противопоставляя их «коллективу» и признавая фактор «влиятельных товарищей», очевидно в лице уполномоченного по делам религии.

боты имамом, его деятельность де-факто сильно ограничивалась т.н. двадцаткой — формально примечетским органом, ведавшим хозяйственными вопросами, но на деле активно вмешивавшимся во внутренние вопросы жизни общины.

Уже в первые годы после своего назначения на пост имама в Ленинграде в своих официальных и частных письмах муфтию Шакиру Хиялетдинову и уполномоченному в Уфе Габделбари Исаев начал «атаку по всем фронтам»: он обвинял муфтият в бездействии и недобропорядочности, просил разрешения вернуться обратно в Уфу, но все эти приемы были тщетны. Вот как в 1957 г. описывается начальная фаза конфликта в юбилейном поздравлении Габделбари Исаеву, подписанном членами общины из числа сторонников Исаева:

«На этом пути [реставрации мечети] с первых же дней наш юбиляр встречает большие трудности. Находятся люди, которые начинают всячески тормозить ход ремонтных работ.

6. Семейный архив Исаевых, г. Санкт-Петербург. Этот текст был написан на русском языке, очевидно в переводе с татарского. Орфография и стилистика оригинала сохранены.

Сохранилась очень эмоциональная переписка Исаева и муфтия Хиялетдинова, в которой они обсуждают конфликт в Ленинграде⁷. Все письма написаны по-татарски в арабской графике, но по ним можно наблюдать переключение между двумя типами аргументации: между умением «говорить по-большевистски» и демонстрацией сугубо исламских знаний. В октябре 1959 г. Исаев пишет, что с первых дней его работы в Ленинграде «уполномоченный товарищ Васильев» оказывает ему «категоричное противодействие» (*катгый каршылык*). Васильев избрал временную регистрацию в городе инструментом прямого административного воздействия на нового имама Исаева: каждые полгода он должен проходить перерегистрацию. Исаев при этом объясняет такую ситуацию личным «недоверием», в то время как по мысли Исаева он не заслуживает к себе такого отношения и полностью соответствует образу советского гражданина, которому можно и нужно доверять: «Я никогда не предавал (*хыянәт юк*) советское государство, более того — я гражданин, без сожаления проливавший свою кровь за родину (*батан өчен*), если нужно я всегда готов». Вообще, предательство (*хыянәт*) в противоположность верности (*итагать*) является центральным понятием в полемике Исаева с уполномоченным и двадцаткой, а также в его апелляциях к Хиялетдинову. Предательством, по Исаеву, является одновременное противоречие исламскому порядку (*шаригаткә хиләф*) и советскому закону — Конституции. В своих официальных письмах муфтию Хиялетдинову Исаев ссылается в одинаковой мере на Коран и на советские законы. Например, Исаев жалуется, что члены двадцатки обращаются с имамом, т.е. с ним, как с рабом в «старые капиталистические времена», в то время как Пророк Мухаммад завещал, что «ученые являются наследниками пророков». Характерно, что Исаев представляет свою борьбу с двадцаткой как антиимпериалистическую: «Наше правительство, невзирая на социальное положение и национальную принадлежность людей, не позволяет превращать человека в раба. Сегодня в этом деле наше великое советское государство находится в авангарде. Сегодня живущие под гнетом империалистов народы Азии и Африки берут пример с нашей страны и, взяв на вооружение великий лозунг свободы, освобождаются от рабства и колонизаторства». При этом отсылки к антиимпериалистической борьбе перемежаются с цитатами из Корана и сунны, дабы показать, что все это еще и противоречит шариату.

Ответы Шакира Хиялетдинова в меньшей степени подвержены большевистскому языку, даже по форме. Его письма написаны в традиционной манере, тоже изобилуют кораническими цитатами, но без влияния коммунистической идеологии. Напротив, исламская этика выходит здесь на первый план: «Раз несколько завистников (*хәсәдләр* — термин, происходящий из коранической лексики, для обозначения завистников Пророка) написали неприличные анонимные письма, я оставляю это дело Аллаху. Не зная автора письма, не имею права кого-то наказывать» и «истинное лицо авторов анонимок (*имзасыз хат*) раскроется в этом мире или в День Суда» (*йәүме кыямәт*). Очень осторожно Хиялетдинов дает понять Исаеву, что даже от муфтия в политической игре мало что зависит и нет смысла призывать муфтият вмешаться в положение местных общин: «Вы пишете, чтобы я не пугал Вас снятием с должности. Помилуй Аллах! Это не в моих силах. Сейчас не царское время, мы живем в советском государстве, построенном на основах демократии: все в руках народа, а не наших руках, Габделбари эфенде». Тем не менее, о языковых тактиках Хиялетдинова сложно судить, поскольку в нашем распоряжении нет других его авторских текстов.

7. Тексты писем сохранились в рукописной форме в архивах семьи Исаевых (г. Санкт-Петербург) и Аббаса Бибарсова (с. Средняя Елюзань Пензенской области). См. переложение этих писем на современную кириллицу в приложении.

Рис. 2. Муфтий Шакир Хиялетдинов и казый Мухаммад Тугызбаев
(фото из семейного архива Исаевых)

Итак, за действиями двадцатки стоял ленинградский уполномоченный Васильев. В своих письмах к Хиялетдинову Исаев передает содержание телефонных разговоров и личных встреч с Васильевым⁸. Из них следует, что Васильев старался полностью изолировать жизнь местной общины от влияния Духовного Управления в Уфе и Исаев его не устраивал как человек, назначенный извне. Поэтому действия Васильева в изложении Исаева имели целью полностью подчинить имама двадцатке и тем самым уполномоченному. В частности, Васильев монополизировал право определять состав двадцатки и вернул туда людей, противодействовавших Исаеву. Проведение всех религиозных обрядов в мечети было поставлено на контроль Васильева, а посещение имамом верующих вне стен мечети должно было тщательно документироваться, на что, естественно, жители Ленинграда не были согласны, не желая раскрывать участие в религиозной жизни. Исаев оказался заложником двойственной ситуации: он назначался на должность муфтием, но по факту должен был подчиняться уполномоченному и двадцатке, поскольку власть Хиялетдинова в Ленинграде была минимальной.

В результате бесконечных дразг в 1967 году Исаев был снят с должности. Пока сложно судить, что стало «последней каплей» в конфликте и что заставило уполномоченного, боровшегося с Исаевым на протяжении одиннадцати лет, пойти на радикальные меры. Тем не менее, уход Исаева не сбил накал страстей: уже спустя пару лет в Уфу к муфтию Хиялетдинову пошел поток прошений вернуть Исаева или не допустить его возвращения. Обличающие письма не отличаются оригинальностью. Некто Гыйләжетдин Валеев

8. См. письмо 1 в приложении.

(1894 г.р.) взывает к справедливости муфтия и просит не восстанавливать Исаева в должности: «Я был вынужден написать Вам, поскольку крайне возмущен гнусными словами, что Габделбари Исаев распространяет о Вас в Ленинграде. Он говорит: «Этот муфтий сам невежда и поставил в ленинградской мечети невежду». Конечно, среди мусульман Ленинграда много невежд, поэтому они зовут этого афериста и жулика Исаева на собрания. Сам он, хоть и не образован глубоко, мастер слова, оратор»⁹. К концу письма выясняется, что и сам автор письма, хоть и учился в Казани в медресе знаменитого ученого Шихаб ад-Дина Марджани, не продвинулся дальше четвертого года обучения.

Хафиз Махмудов (1937-2008) сменил Исаева на посту в ленинградской мечети, но впоследствии был снят тем же Исаевым, когда тот стал муфтием. Согласно материалам Рената Беккина, в дневнике Махмудова есть описание личности Исаева. Звучит этот эпизод так: «Он тщеславен, консервативно настроен, себя ставит выше всех, ненавидит тех, кто знает больше него, с мнениями других не считается» (Беккин, 2016). Оставляя за скобками вопрос об аутентичности дневника (набранного на печатной машинке по-русски), легко заметить, что и в этой случайной фразе используется язык административных документов, в которых кратко характеризовались основные качества советских индивидуумов. Тщеславие, консервативность и высокомерие представляются здесь как антонимы идеального советского человека. Иными словами, в ремарке Махмудова читается риторика о советских ценностях и понятиях о справедливости, нежели проявление исламского мировоззрения, несмотря на то (или благодаря тому), что Махмудов получил образование в медресе Мир Араб в Бухаре.

После длительного перерыва в 1975 г. Исаев оказался на пике своей карьеры, став муфтием в Уфе. На своем посту он надеялся вопреки атеистической пропаганде развернуть широкую просветительскую работу и издать целый ряд богословских произведений и сборник пятничных проповедей. Тем не менее, конфликты продолжались, и Исаеву приходилось участвовать в них в новом качестве. В 1970-е годы в Перми разгорелся конфликт внутри общины мусульман, и муфтий Исаев решил отправить туда «эмиссара» — молодого выпускника медресе Мир Араб Джагфара Пончаева (1940-2012) с целью примирить стороны. Эффект получился обратным, и Исаев получил от имама мечети в Перми Каляметдина Шангареева (1905-1985) письмо следующего содержания:

«Габделбари эфнде! Разве ты не знаешь хадис Пророка, да пребудет с ним мир: «Я оставляю Вам две вещи. Вы не собьетесь с истинного Пути, если будете следовать им. Это Книга Аллаха и сунна Его Пророка»? Разве тебе не известен аят «А когда вы ссоритесь, то оставьте это Аллаху и Пророку»? Если бы ты это знал, то не позорил бы наше Духовное Управление тем, что прислал подростка Джагфара, чтобы разрешить конфликт (ни-заг) в нашей Пермской общине!»¹⁰.

В письме Шангареева нет и намек на какие-то стандарты и идеалы советского общества, все претензии подчинены идеалу исламской этики. Поэтому и вывод в конце письма сделан соответствующий: «Согласно хадису Пророка «Молчание — украшение ученого и занавеска для глупца», если бы ты не отправил этого юнца в Пермь и не написал бы то письмо, то смог бы скрыть свое невежество. Своими делами ты показал тысячам му-

9. Семейный архив Исаевых (г. Санкт-Петербург).

10. Личный архив Исмаила Шангареева (Дубай). Интересно, что в другом письме Исаеву и членам муфтията, датированном 1978 годом, Шангареев говорит о своей поездке в уфимский муфтият как об очень радостном событии и использует очень доброжелательную и даже заискивающую риторику.

сульман собственное невежество»¹¹. Иными словами, в данном конкретном случае мы наблюдаем традиционное для исламской литературы обвинение противника в невежестве с соответствующими отсылками к Корану и сунне без апелляции к советским нормам. Но победителей в этом противостоянии не оказалось: летом 1977 года Шангареев был вынужден покинуть Пермь и вернуться в родную деревню в Самарской области, а Исаев вскоре перестал быть муфтием. Советское государство мало интересовалось изысками исламского дискурса. И если к муфтию Исаеву Шангареев обращался претенциозно и с упором на исламскую этику, в письме к двадцатке пермской мечети мы видим совсем другую риторику, уже известную нам из переписки Исаева и Хиялетдинова:

«Собравшиеся здесь люди, если вы считаете себя исполнительным органом, то я этого не признаю, поскольку в 197?м¹² году Шахиахмедов Габдулла был снят с должности председателя [двадцатки] уполномоченным Рапоткиным по ложному показанию [Ахмадгалева] Ханафи. На том же заседании, когда сняли Габдулла, Рапоткин дал два месяца на испытание имама, чтобы потом снять или оставить меня. В то же время председателем временно назначили Ханафи. Время прошло. Никаких выборов. Ханафи говорит, что он председатель и создает конфликты (фитна). Никто не говорит о том, что такие дела в общине не соответствуют закону государства. По моему мнению, нет разницы между отсутствием председателя и отсутствием имама. Короче говоря, в нашей общине полное безобразие: отец не знает сына, мать не знает дочь. Из-за этого беспорядка в нашей общине имам, то есть я, остался совсем бесправным». (Письмо Калам ад-Дина Шангареева.)

На мой взгляд, степень идеализации некоторыми имамами советского идеологического и культурного разнообразия хорошо видна в перепалке между некой Ханифой Замалеевой и муфтием Исаевым. В 1977 г. Замалеева написала муфтию письмо, в котором в обличительном жанре выставляет Исаева казнокрадом и аморальным человеком. Ее цель была дискредитировать Исаева, поэтому она направила копию письма в соответствующие органы. Реакция муфтия была очень характерна. Вместо того чтобы отвечать в том же духе или предпринять какие-то административные меры, Исаев ответил многостраничным письмом с цитатами из Корана и хадисов, где по пунктам опроверг обвинения Замалеевой. В частности, он пишет, что

«Ханифа, я Вас, конечно, не знаю, мы не знакомы, поэтому Вы ничего не можете знать обо мне. Тем не менее я поражен Вашей глупостью и несмотря на то, что у меня нет на это времени, я счел нужным написать Вам, поскольку муфтий обязан показывать людям правильный путь. Аллах говорит, что каждый мусульманин обязан помочь грешнику найти правильный путь. Я буду в ответе за это в Судный День и получу награду, если сумею все верно объяснить. Тем не менее, Аллах также объясняет, что некоторые глупцы все равно не обретут истину»¹³.

Такой исключительно богословский подход к разрешению политических конфликтов вряд ли имел перспективу в позднесоветском обществе (Фицпатрик Ш., 2011, 237-274). Поэтому ясны и последствия. Незадолго до своей неожиданной отставки Исаев напра-

11. Похожим образом Шангареев полемизировал с неким Кари-эфенди (письмо № 77 в личном архиве Исмаила Шангареева) по поводу благочестивой фразы в завершение чтения Корана.

12. Точный год в тексте не указан.

13. Семейный архив Исаевых (г. Санкт-Петербург).

вил в контролирующие органы все свои основные произведения, включая переводы Корана, хадисов и сборник проповедей с просьбой их опубликовать. Такая активность пришлась не по душе властям, и в 1980 г. Исаеву пришлось покинуть пост муфтия. Возможно, такой политический шаг наряду со снятием с поста дагестанского муфтия 'Абдал-Хафиза Омарова (1914-2000) был вызван изменением международной обстановки (Jansen, Kemper, 2011, 124-144).

Чтение источников до сих пор наводит меня на мысль, что в позднесоветском контексте борьба за авторитет и власть в исламской среде артикулировалась в двух парадигмах: первая была связана с большевистским обличением «врагов» и борьбой за советские ценности, а вторая имела скорее исламские корни с характерными представлениями о справедливости. Не будет большим открытием сказать, что в борьбе за ресурсы большевистская риторика оказывалась в выигрыше, в то время как отсылки к Корану и сунне мало помогали в реальной политике. Тем не менее, обе парадигмы использовались противоборствующими сторонами, один и тот же человек мог прибегать к этим способам говорения, чтобы убедить оппонентов в своей правоте. Поэтому было бы неправильно ассоциировать выбор конкретной риторики только с принадлежностью к одной из сторон в конфликте.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ПЕРЕПИСКА

ГАБДЕЛБАРИ ИСАЕВА И ШАКИРА ХИЯЛЕТДИНОВА

[Письмо 1]

Диния Нэзарэтена рәис мөфти хэзрәтләренә
Ленинград шәһәре мәсҗед җамигендә имам-хатыйб мөхтәсыйб
Габделбари ибн Низаметдин Исаевтан

Гариза

Мин сезләргә кыскача гына причиналарымны белдереп үтәм.

Мин сезнең фәрманыгызга бинаән Ленинград шәһәренә 1956 ел 2 май көнендә килеп, сезгә мәғлүм булган, тәртипсез, җимерелгән мәсҗед җамигьдә хезмәт башладым. Бәлки имамлык хезмәте генә түгел, ремонт, восстановит итү эшләрен үзем алып бардым.

Ләкин беренче көннән башлап ук совет вәкиле, уполномоченный иптәш Васильев тарафыннан катгый каршылыкны күрә башладым. Беренче килү белән бер айга регистрация ясады, аннан алты айга ясап, һәр ел ике мәртәбә регистрациядән үздырып тора, бу аның безгә ышанмаганыннан килә. Булмаса, минем Совет дәүләтенә бер тиенлек хыянәтем юк, бәлки, вакыты белән, кызганмый, ватан өчен канымны да түккән бер гражданның, кирәк булсак — бу көндә хәзер без.

Менә хәзер дүртенче ел бертуктаусыз безгә дошманлык итүче кешеләрне котыртып (Богдановларны), безнең өстән җалоба биреп, шуларның җалобасына бинаән Горфинот-дел халыкны тәшвишкә салып, шәһәр буена йорт саен кереп, тикшерү алып бара.

Уполномоченный Васильев иптәш ошбу ел май бәйрәме алдыннан мэхәллә идарәсенә килеп мөтәвәлиятнең протокол китапханаһын карап мөтәвәлият алдында «Богданов егермәлектән чыкканы юк, аны бер кемдә чыгарырга хақы юк, бу егермәлек протоколы дөрөс түгел», — дип, ачыктан ачык заявить итеп киткән.

Ошбу ел мэхәллә идарәсендә рәис булып торган Хәлим Шахмәмедов майның 20 сендә: «Рәислектән һәм мөтәвәлияттән мине бушатыгыз», — дип, мэхәллә идарәсенә гариза бирә. Беренче июльдә мэхәллә идарәсе мәжлес ясап, Хәлим Шахмәмедовка бер ай отпуса биреп, хезмәттән бушату турында гаризасы, отпусадан кайткач, мэхәллә идарәсе мәжлесе булганда, каралыр. Шуңа кадәр мөтәвәли казначей Габделкодуһ Рәхимовны рәис тәгаен итүгә карар итә. Хәлим Шахмәмедов отпусада ике ай йөрөп кайта, кайткач та, мэхәллә идарәсе мәжлесе ясалмый, хәзердә дүрт ай Габделкодуһ Рәхимов мэхәлләне бик тыныч гүзәл алып бара. Инде Хәлим Шахмәмедов уполномоченныйга: «Мине чыгардылар», — дип, жалоба берләп бара. Уполномоченный (бусы Шахмәмедов сүзе): «Мин сине поддерживать итәрмен, сине беркем төшерә алмый. Монда мөфтинен дә хақы юк, имамның да хақы юк, шулай ук мөтәвәлиятнең дә хақы юк. Сине моҗет только егермәлек төшерергә», — дип жибәрә, гәрчә гаризасы булса да. 19 нчы октябрь уполномоченный мине Хәлим Шахмәмедов белән киңәшкә чакыра. Мин бара алмый калам, беренче, мин чирле аяклар белән ятам, икенче, Хәлим Шахмәмедовны мөтәвәлият һәм халык рәис итеп танамыйлар. Ул хәзер дүрт айдан бирле хезмәт итми, үз теләге белән чыккан кеше. Мин: «Әгәр хужалык эш булса мөтәвәлият әгъзалары белән чакыр, дини мәсьәлә булса, үземне генә чакыр», — дип, телефон белән җавап бирдем.

Шувакытта уполномоченный: «Мин — совет вәкиле, мин чакырганда, синең килми калырга хақың юк, мин ничек тотарга белермен, син минем кулда. Менә мин сине быел, карышканың өчен, регистрациядән уздырмыйм, ә Хәлим Шахмәмедовны беркем төшерә алмый, только моҗет егермәлек төшерергә. Мин синең белән больше сөйләшмим», — дип, трубканы куя.

Мин сезгә үтенәм, әгәр бу мәсьәлә турында мин гаепле булсам, нигә мине хөкүмәт хезмәткәрләренә зарарлы итеп, Ленинград мәсҗедендә хезмәттә тотасыз? Әгәр дә үч алу өчен хезмәт ителә торган булса, тикшерелеп, чарасы күрелү тиеш. Мин дини хезмәтемдә ислам диненең кушканны дөрөс саклаган кеби, Совет дәүләтенең граждандык правосына да хиянәт итүне теләмим һәм, граждандык правосын гали бер сыйфат итеп танып, кулымнан килгән кадәр ачык тугры хезмәтемне кызганмыйм.

Ошбуньң өчен илтимас кылам, безгә берәр кечкенәрәк урын биругезне, бәлки без бу кеби урынны үти алырлык көчебез юктыр. Бигрәк тә асыл ватанымызга кайтаруыгызны.

Габделбари Исаев. 19 октябрь 1959 ел¹⁴.

[Письмо 2]

Совет җөмһүриятенен Аурупа кыйсме һәм Сибирия мөселманнарының бөек совет дәүләте тарафыннан танылып тасдыйк ителгән, Конституция кануны буенча динле совет граждандарының дини хезмәтләрен үтәү өчен, руханилар хәзерләп бирүгә киң хокукы булган Диния Нәзарәте рәисе мөфти хәзрәтләренә һәм президиум әгъзаларына

14. Бу хат Габбас хәзрәт Бибарсов шәхси архивында, махсус «Дела покойного муфтия Шакира Хиалетдинова» дип исемләнгән папка эчендә саклана.

вә шулай ук Диния Нәзарәте алдында Башкортостан жәмһүрияты дини эшләрне карачы вәкил уполномоченныйга

Бүген Ленинград шәһәре тарихи мәсҗед җамигендә имам-хатыйб советлар жәмһүриятенә Ауропа кыйсме һәм Сибирия мөселманнарының Диния Нәзарәтендә тәфтиш комиссиясе рәисе мөхтәсиб Габделбари Низаметдин улы Исаевтан шикаять һәм сораулар:

1. Без динчеләр мөселман динне тәҗриф итәбез һәм Коръән Кәрим буенча дәүләтнең яшәвенә тузан кадәр зарар китерми торган рәвештә шәригать эшләрне үтәп барабыз. Менә шул шәригать хөкүмне әжра итү өчен Коръән Кәрим безгә, мөселманнарга, әмер итә, кушадыр:) *استعِذْ بِاللّٰهِ بِاللّٰهِ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ* [Коран, 4:59]. Монның мәгънәсе һәркемгә ачыктыр. Әгәр мөхәлләдә мөхәллә идарәсе булып та, хөкүмәт тарафыннан танылмаган һәм тасдыйк ителмәгән Диния Нәзарәтенә яки мөхәллә имамына итагать итмәсә, бу шәригатькә кыйтган хиләф. Шулай ук дәүләт таныган, тасдыйк иткән кешенә танымау дәүләткә һәм хилаф, итагать итмәү була. Мондый хәлдә мөхәллә идарәсе имамга итагать итмәгәч, ни өчен соң динчеләр эченнән сайлана? Мөхәлләдәге бөтен общественный нәрсәләр имләк, хөкүмәт имләге хисап ителгәннән соң, аны ответственный саклау өчен, кем булса да ярый, кыскача мөхәллә идарәсе исемендә булмый, комендант исемендә була. Дәүләт тарафыннан тәгаен ителгән, ыстажы хисап ителә торган кеше булырга тутры килә. Мөхәллә — дини идарә, аны идарә итүче имам башка кеше булу ләзем түгел, шәрган хилаф. Нитәк, Диния Нәзарәтенә идарә итүче мөфти аның әгъзалары, мөхәллә дини идарә идарә итүче имам аның әгъзалары булырга тиеш. Бу тутры шәрган дәрәс була. Нитәк, Рәсүлаллаһ (салла Аллаһу галәйһи вә сәлләм) үзләре идарә итте, тиешле хезмәтләренә сәхабәләренә бүлеп бирде. Шәргән мөхәллә идарәсенә хәҗәте юк һәм мөселманнарның дини эшләренә әжра итү өчен биргән хәер-сәдакаларында, имамнарда Диния Нәзарәтенә итагать итмәүче мөтәвалиятнең һич хакы юк шәргән, аларга вазыйфа бирү мөселманнарга хыянәт була. Дини мөтәвали Диния Нәзарәте тарафыннан шул эшнә идарә итү өчен вәли-вәкиле ителгән кеше дигән сүз була. Ни өчен бөек дини идарә Диния Нәзарәте бу хакта дәүләт хозурында иттифак итми, ни өчен ачык фәтва бирми?

2. Имамнар Диния Нәзарәте тарафыннан тәгаен ителә. Диния Нәзарәтен тәҗриф итмәгән, Диния Нәзарәте тарафыннан дин эшләрен әжра итү өчен куелган имамны, «Синәң мөхәлләдә катнашың юк», — диюче бәгъзе бер мөтәвалият исемендәге личность тоткан кешеләргә, Диния Нәзарәт имам каттый бирмәскә тиеш. Нәзарәтның бу эштә хокукы алынмаган булырга тиеш. Итагатьсез урыннарда имам тәгаен итү шәргән дәрәс түгел, чөнки имам тәгаен ителә ислам динне тәҗриф итеп итагать итүче кавемнәргә. *أُولِيَ الْأَمْرِ* гә итагатьсезлек ислам динне тәҗриф итү хисап ителми, мондый урыннарда имам тәгаенләү шәргән дәрәс түгел. Дәрәс, җәмәгать имамны тәҗриф итә, хөрмәт тә итә, Диния Нәзарәтны тәҗриф итә, мөхәлләне һәм Диния Нәзарәтнең кирәкләренә сарыф итү өчен, үзенә хезмәт итеп тапкан малыннан сәдака итә. Инде мөхәллә идарәсе шул җәмәгать тарафыннан сайланган мөселман булгач, ни өчен Нәзарәтны, имамны тәҗриф итми, Диния Нәзарәтенә ярдәм итүдән баш тарта. Димәк, хыянәт итә, *(يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا أَنَّ اللَّهَ) [Коран, 4: 58]* аять кәримәсен гамәлдән чыгара, каттый хыянәт итә. Бу һәм шәргән зур хыянәт, Диния Нәзарәте ни өчен, дәүләт белән иттифак итеп, бу шәргән хыянәткә чара күрми? Ни өчен итагатьсез мөтәвалияттән имамнарны алмый? Яки мондый мөтәвалиятне алып ташламый яки алып ташларга хокукы юк? Бу һәм шәргән хыянәт.

Әгәр халык сайлаган бұлса, рөхсәт ителсен, жәмәгать алдына мөтәвәлиятнең итагать-сезлеген куюга, шул сәгать, шул минут алып ташыйлар. Моңа һич шөбһә юк һәм бу эш шәригать диеп таныла.

3. Диния Нәзарәте тарафыннан тәгаен ителгән имамнарға мәхәллә идарәсе тарафыннан вазыйфа тәгаен ителә. Шул вазыйфаны имамнар мөселманнар тарафыннан башка шул мәжлестә хәзер булган кешеләр белән бер рәттән биргән хәер-сәдакаларыннан алалар. Мәхәллә идарәсе исемендәге кешеләр шул имамнарның бер тиенләп жыйган хәер-сәдакаларны көтеп яталар. Әгәр үзенең вазыйфасыны тәмин итәрлек акча хәерләрен китерә алмаса: «Имамнарны ағырлайсыз, хыянәт итәсез», — дип гайбәт сөйли, жәфа итә. Житешмәгән вазыйфасын түләми, жәбер итә, истиһза-мәсхәрә кыла. Имамнарны гүя борынгы капиталистар замандагы кол дәрәжәсендә йөртә. Рәсүл әкрамнең **العلماء ورثة الانبياء** дигән мокаддәс хәдисне тәмам аяк аска таптап, галимнәрне мөтәвәлият колы итү була. Имамнарны галимнәр түгел дияргә берәүнең дә хакы юк, Диния Нәзарәте теләде кемгә шәһәдәтнамә таратмый, бәлки бик игътибар белән кемне кай урынга кую хакында хисапны бик дөрес йөртә. Шулай булгач, имамнар **ورثة الانبياء** булып, **ورثة الانبياء** не кол итү **وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ** аятенә хилаф булып, бу һәм шәргән вә гакыйлән зур хыянәт, зур жинаять була. Диния Нәзарәт ни өчен бу турыда, дәүләт белән иттифак итеп, шәрган чара күрми?

Имамнар шул күрсәткән вазыйфа буенча декларация бирә һәм шуңа бинаән 50 процент вазыйфасын налог итеп хөкүмәткә кайтара. Моңа карамастан, мәхәллә идарәсе исемендәге берничә кеше имамнарға: «Житәрлек акча китермәдең, урладың», — дип вазыйфасын тул рәвештә бирми, жәфа итә. Имамнарның бу турыда шикәять — жалобасы һич урында кабул ителми. Бу һәм мөтәвәлият тарафыннан зур жәфа-газап итү була һәм гражданлык правасына кемдер хужа булу була, чөнки хөкүмәтебез бер генә урында да берәүне берәү кем булуына карамастан, нинди милләт булуына карамастан икенче берәүгә кол итүгә рөхсәт биргән юк. Бүгенге көндә бу мәсьәлә безнең бөек советлар дәүләтендә авангард булып бара, бүгенге көндә капиталистар кулында коллыкта яшәүче Азия, Африка халыклары да безнең бөек илебездән үрнәк нәмүнә алып азатлык дигән бөек лозунгны гамәлгә куеп колониядан, коллыктан котылып яталар. Адам баласының кем булуына карамастан хөрмәт хокукы югалырга тиеш түгел, Коръән **وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ** [Коран, 17:70] диеп хөрмәт иткән, Аллаһ хөрмәт иткән адам баласының һич бер урында хөрмәте югалырга тиеш түгел.

Без Советлар дәүләтенең хөрмәте өчен малларыбызны, каннарыбызны, балаларыбызны кызганмый, шул юлда фидакәрлек күрсәтүче бөек Совет дәүләтенең гражданы, бүгенге көндә илебездән бөек теләге коммунизм төзүгә һәм илебездән тыныч яшәвенә төрле юллар белән ярдәм итүче руханиларыбыз жәмәгәтнең аерып түгел, без шул Совет дәүләтенең жәмәгәте, руханилар бигрәк тә динче халыкларга якин булу белән жәмәгать мәхәлләнең барышы, Диния Нәзарәтенең барышы мәхәлләдә имамнар, казый вә мөфтиләренең әхвәлне бездән сорый. Ни өчен мәхәллә идарәсе исемендәге берничә кеше безне һәм Нәзарәтне чит күрә? Бу дәрәсме? Дәрәс булмаса, Диния Нәзарәте бу турыда нәрсә уйлый?

4. Мәхәлләгә сәдака жыйнау, әсбаб жыйнау, бу — Аллаһ тарафыннан мөэминнәргә бөерылган әмер, мөэминнең бурычы. Коръән белән ничә төрле әмер ителгән: **وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ** [Коран, 6: 141]; **وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ** [Коран, 87:14]; **قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى** [Коран, 63: 10]; **وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ** [Коран, 2:195]; **وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ** [Коран, 2:3] рәвешле аятьләр белән мөэминнәрне мөтәкыйн дәрәжәсенә күтәрә. Әл-хасыйл, бу турыда аятьләр күп. Бу хакта исегезгә ачык мәгълүм. Шулай булгач, бу дини эш, дини мәраси:

имамны тэгъриф итмэгэн, Нэзарэт эмеренэ итагаты итмәүчеләрнең бу сәдакада нинди хақлары бар? Имамнан рөхсәтсез бер тиен тоту катгый шәригатыкә хилаф.

Мәхәллә идарәсе булган тәкъдирдә дә шул имамның тырышлығы белән совет гражданның динне тәгъриф кылганнары тарафыннан тупланган сәдакалар һәм имләкләрен закон буенча сакларга хокуклары булса да, распоряджаться итүгә хокуклары юк. Бу шәргән һәм гакыйлән хилаф. Әгәр бу маллар белән распоряджаться итсә, ул вакытта ул кеше динле булырга тиеш. Ә динле кеше имамга һәм Нэзарәткә буйсыну Коръән белән йөкләтелгән (وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ) [Коран, 4:59].

Итагаты итмәгәндә, бу эшне теләсә кемгә ответственный итеп сакларга бирергә мөмкин, әмма мәхәллә идарәсенең хәжәте юк. Аларны тоту сәдаканы исраф була, ислам динендә исраф хәрәмдер.

Мәхәллә идарәсенең исеме мөтәвәлият булгач, дини рөхбәрләр тарафыннан шул имләк малларга викаләт бирелгән кеше дигән сүз була, ягъни дини вәкил мәгънәсендә була.

Ягъни мөтәвәлият халыкның гыйбадәт итү өчен мәсҗедне жылыту, чистарту, благоустроить итүче кеше алар дини рөхбәр түгел һәм хақлары да юк.

Без — бөек советлар хөкүмәтендә яшәүче руханилар. Советлар дәүләтенең конституция законында каралган, совет гражданның динле булырга мөмкин дигән пункты буенча, дингә ышанучы гражданның сораулары буенча дини теләкләрен әжра итеп барабыз, шәригәтебездә булмаган, дәүләтебезгә зарарлы бидгаты, горөф-гадәт вә хөрәфәтләр белән катгый көрешәбез, дәүләтебезгә хыянәт шәригәтебездә иң олут гөнаһ дип андый ярамас эшләр вә сүзләрдән ерак булуга димлибез. Ватан сөю, халык арасында тынычлык саклау ислам диненең төп борычынан идегене гамәли рәвештә динчеләргә күрсәтәбез. Бу мөкаддәс хезмәтне үтәүгә бөтен көчләребез белән иҗтиһад итәбез.

Халык теләге буенча якты ирекле юллар салып баручы жир йөзәндә алдынгы эз тәэмин булып фундаментальный корылган хөкүмәтебез бер совет гражданны булган хәзердә дини рөхбәрлек итүчеләрне читкә какмавына ышанабыз.

Тик бу турыда Диния Нэзарәт тарафыннан дин киңәшмәләргә ачык мәгълүмат бирелүе тиешледер.

Ошбуның өчен Диния Нэзарәтәна илтимас итәбез, бер Нэзарәтнең гөләмәләр мәҗлесе булдыруны дәүләт хозурында куеп, мөфти хәзрәтләренең мөфтилек мәнсәбенә үтүгә ун ел тулу уңае белән рөхсәт алуны.

*Ленинград җамигендә имам-хатыйб, Диния Нэзарәтендә тәфтиш хәяте рәисе әл-хәҗел-хәрәмдәйн вәл-хәфизел-каләмуллаһ, мөхтәсиб Габделбари ибн Низаметдин Исаев.
9 гыйнвар 1961.*

[Письмо 3]

Гайре рәсми хосусый хат.

Мөхтәрәм Габделбари хәзрәт!

Ган сахихел-калб сәлам сөннәтел-ислам ли-ард ирсал итеп әс-сәләмү галәйкүм вә рөхмәтуллаһи вә бәрәкәтүһ. Март 28 нче тарихлы хатыгыз тапшырылды. Дөньяда хәтергә килмәгән нәрсәләр төшкә керә дигән шикелле, хәтергә килмәгән сүзләргә ишетергә дә туры килә икән. Синең язганнар хыялларың вакыйга мөәфыйкә булса, җавап кайтарып

мәшәкатъ чикмәс идем. Язганнарың күбесе хакыйкатътән бик ерак булу сәбәпле, бәгъзе сүзләреңне ачу белән түгел самимият белән тәсхихка лөзүм бар.

1. «Мин үземне сезнең алдыгызда аklarга теләгәнәм юк һәм теләим дә», — дисез. Сөбхәналлаһ, бу сүзне язудан мөкаддәм сез минем карамагымда кара булып танылуыгыз кирәк бит, бу бит әле ихтималдан чит нәрсә, моны язарга нәрсә мәжбүр итте белмим. **الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ** [Коран, 39: 18] аятьне бер генә хәтергә китерү кирәк иде.

2. «Хакыйкатъне яшерергә теләгем юк, хакыйкатъ һәрвакыт өскә чыга», — дисез. Бу сүзегез гаять кыйммәтле сүз, ләкин хакыйкатъ кай тарафта, әүвәл әле моны белергә кирәк, бу шикле мәсьәлә, әмма хакыйкатъне син-мин түгел, әллә нинди зур кешеләр дә яшерә алмыйдыр.

3. Бәгъзе хәсәдләр тарафыннан әдәпсез имзасыз хатлар язылган икән, аны Аллаһка тапшырам. Мәктүб хужасын белмәгәч, һичкемгә рәнжергә хакым юк.

4. Ленинградка имам итеп куюдан шәхси мәнфәгатьне уйлап түгел, синең имам булып торудан миңа һич зарар юк, башкаларның имам булып хезмәт итүдән һәмишә хосусый үзем өчен файдасы юк, имам тәгаен итүдә хосусый мәнфәгать күздә тотылмыйдыр. «Имамлыктан чыгару белән куркытмагыз», — дисез. Әстәгъфируллаһ! Имамлыктан сезне төшереп ташлау минем хакым түгелдер. Царь хөкүмәт заманы түгел, бәлки демократия әсасенә корылан Совет дәүләтендә яшибез, бу берәү халык кулында, бездә түгел, Габделбари әфәнде. Түгел яшъ булып сез, карт булып без дә андый-мондый курка торган куян йөрәк түгел, имзасыз хат язучыларның ифтирачыларның, әлбәттә, дөньяда яхүд йәүме кыямәттә пәрдәсе ачылыр.

5. Түгел сез уйлаган аксакал ике арага фетнә салу, аннан зуррак аксакаллар да, иншәАллаһ, вәсвәсә кыла алмаслар. Тырышалар икән, ижтиһадлары тәмам габәс булачак. Габделбари хәзрәт! Һәр ачулануда истигъфа бирергә ашыкмагыз, бу мәктүбегез истигъфа сорап язган алтынчы хатыгыз, ләкин ачуланып язган саен сезнең истигъфаны кабул итсәк, нинди хәерле нәтижә бирер икән, белмим.

Камар хәзрәт белән Фатхуллинның җинаяте хакында зикер итеп, Камарның кыямәте якын булуны яд иткәнсез, кылган хыянәтләре булып дәүләт тарафыннан жәза күрә икән, һич кайгы юк. **إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُجْرًا** [Коран, 39:71]. Дөрест, ул кешенең безгә дә катнашы булды. Түгел андый дәүләтнең гаделия мәхкәмәсенә даир эшләргә катнашу гайрә рәсми дини оешмалар белән дә мөнәсәбәт тотмыйбыз, чөнки дәүләт кануны шулай һәм шулай булырга тиеш.

Әлхәмдүлиллаһ, карт булсак та, моны гына аңларлык башыбыз бар.

Бу хажга җибәрү мәсьәләсе гуя минем ихтиярымда кебек: «Камарны хажга җибәрегез», — дип, көлке миңа монда бер сүз язасыз. Хажга җибәрү ул Аллаһның кемгә насыйп итүендә, икенче дәүләтебез ихтиярында. Ихтимал, Аллаһ сезгә насыйп итәр, бу хакта да ашыгыбрак язган **الله** саф иман булырга тиеш.

Габделбари хәзрәт! Сезне үземә якын күрәп, ачуның ашыгып хат язудың файдасыз икәнән хәтерегезгә салып, **وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ** гыйбарәләрен хәтерегезгә китереп, юкка ачуланып яшъ имамыбызның сәләмәтлегенә зарар килмәсен дип, хәер-хаваһлык белән яздым.

Башка адәм тарафыннан язылган булса, аңар жавап язам дип, карт башымны зәхмәт чиктермәс идем.

و الباقي عند التلاقي

Жәмләгезгә салам белән хәфиз кәләмуллаһ вәл-хәҗел-хәрәмәйн Шакир бине Шәйхелислам Хыялетдин.

1961 ел, 5 апрель.

[Письмо 4]

Бисмиллаһир-рәхманир-рәхим

Остаз мөхтәрәм әл-хәҗел-хәрәмәйн вәл-хәфиз кәләмүллаһ мөфти хәзрәтләре җәнәбегезгә Хак сөбхәнә вә тәгаләдән хәерле сәламәтлек, хәерле гомер теләп догаи хәерияләрегебезне рижа итеп,

Әс-сәләмү галәйкүм вә рәхмәтүллаһи вә бәрәкәтүһтер.

Мә бәгдә, абыстай җәнәб галияләрегә һәркәзә хәерле сәламәтлек, хәерле гомер теләп сәламнәр күндәрәбез. Мә бәгдә, мөхтәрәм казый хәзрәтләренә һәм абыстайга безләрдән чок сәлам белән хәерле сәламәтлек, хәерле гомерләр теләп калдык.

Мөхтәрәм хәзрәт, үзәбез, әһле бәйтебез бу көндә, әлхәмдүлиллаһ, шәриф Рамазан-ны үтеп барабыз. Сөз олуғларны да ул тарафта сәламәт булгалар иде дигән догалар-да калдык. Әхвәлләребез бу көндә шулайдыр: уполномоченный 2 нче февраль безне, рәис Идрисовны һәм Богдановны, чакырып, дини мәрәсимнәрне үтәргә рөхсәт итте, ләкин «Әгәр берәр төрле нарушение булса, каттый мәнегъ итәчәкбез», — дип, каты угрозу белдерде.

Мәсәлән, имамның ашка, никахка, исемгә барулары полный регистрация ясалсын, ягъни ашка чакыручы килеп, мәхәлләгә яздырырга тиеш, булмаса — имам барырга хокук юк. Мәчеттә имамнан башка кеше Коръән укымасын, гомүмән, Госман Фәхрәтдиновны каттый мәмнүгъ итүгә, имамга мөтәвәллият үзләре теләп ярдәмче куярга — моннан мокаддәм: «Шул мөтәвәллияткә шуны белдергән имам һәркөн җыеп кайткан хәерен мәчеткә кертә барсын, аннан ведомость белән акча — җалование бирегез, хәерләренә полный контроль куегыз», — дигән.

Ул инде имамның хәеренә контроль куя әле, мин үзем дә белмим кем күпме хәер биргәнне. Ну шулай булса да, Миңлә Әхмәт белән Богдановның фикере буюнча, эш алып бара. Аларны хуҗа итеп йөртә, халык теләгә һич игътибар ителми.

Менә шул җәй көне сезгә килеп тапшырган халыкның протоколы тәгаен кылынган егермәлекләренә утвәрдить итми, Миңлә Әхмәт, Богдановларын үзә назначать итеп, утвәрдить итеп, үз эчләреннән мөтәвәлли сайлатып, халыкның теләген аяк аска таптады. «Хәзер инде имам яки наиб яки мөэззин булсын, боларны мин теләгеннәрне генә утвәрдить иттем. Имам куя халык эше, мөфтинең монда хақы юк», — дип, хәзер дә шул Богдановлар белән Миңлә Әхмәтне халык итеп йөртеп, шулар теләгәнне халык теләгә дип, гамәлгә куеп бара.

Инде безгә нәрсә эшләргә, халыкның бер дә теләгә йөртелми микән? 56 нчы елда егермәлек мәҗлесе белән бер мәртәбә чыгарылган, 60 нчы елда тәкрар халык чыгарып ташлаган Богдановларны ул үзлегеннән тәгаен итүгә хокук бар микәнни? Дәхи дә дини мәрәсимнәрне мөфти фәтвасыннан башка теләсә нишләтеп йөртүгә хокук бар микәнни? Имамнарны, мөэзиннәрне тәгаен итүдә мөфтинең рөхсәтеннән башка регистрация ясауга хокук бар микәнни? Мин аңламыйм, бу мөтәвәллиятне чынландырып бетерә: «Мөфтинең бер тинлек эше юк, бер тиен акча җыеп җибәргәгез аңа. Ул — Уфага хуҗа», — дигән сүзләр белән шул мөтәвәллиләр һәм тәфтиш комиссияләре Нәзарәтны һич игътибар итмиләр. Мин аңламыйм, бу ни юлдыр инде. Мондый хәлдә ничек имам булып торырга кирәк, кайчан синең дини эшләрендә мөфти хуҗа түгел, уполномоченный һәм мөтәвәлият хуҗа.

Мәчетләрдә башкалардан Коръән укуыту мәмнүгъ булу турында сезгә безнең өстән шиякатъ булып, бу иттифак белән эшләнгән эш, белеп торыгыз.

Мөхтәрәм хәзрәт, сез бу турыда берәр нәрсә уйлыйсызмы? Берәр чара күрергә хокукыгыз бармы? Бездә булса, бер тинлек хокук юк, хәзердә шундый хәлдә яшибез.

*Игътибар итүгезне үтәп, мәгълүмез Габделбари Исаев.
1962 нче ел, 8 февраль*

[Письмо 5]

Советлар жөмһуриятенң Европа бүлгегә һәм Сибирия мөселманнарының Диния Нәзарәтендә мөфти әл-хажел-хәрәмәйн вәл-хафиз кәләмүллаһ мөфти әл-ислам хәзрәтләренә

Белдерү мәктүбе

Мин — Ленинград областендә мөхтәсиб, Ленинград җамигендә имам-хатыйб әл-хажел-хәрәмәйн вәл-хафиз кәләмүллаһ Габделбари ибн Низаметдин Исаев түбәндәгеләрне сезләргә белдерүне бөек бурычымнан хисап итеп белдерәм һәм ошбу тугрыда ашыгыч хәлдә фәтвагызны көтеп калам.

Ленинград мәхәлләсе мәгълүмез, мәчет җамигъ бөек, зур булса да, даирәсендә мөселманнар ул кадәр күб түгелдер, шулай булса да, дингә ихласлары тамм булу сәясендә һәр төрлө юл белән бөтен хәер, сәдакаларны мәчет җамигъ кассасына туплап, мәчетнең расхотларны каплап килә алалар иде.

Җамигънең еллык вәридат һәм мәсарифе яңа акча белән 40 меңнәр тәшкил итәдер. Ошбу вәридаттә имамның жыелган хәер-сәдакалары да хисап ителеп мәхәллә кассасына кертелә бара иде.

Инде 28 нче октябрь көнендә уполномоченный мәхәлләдә раис мөтәвәллият һәм тәфтиш комиссияләре белән берлектә чакырып яңа закон игълан итте. Ул закон 22 пунктан игътибарән, рәсми имамнарга катгый мәмнүгъ ошбу нәрсәләргә иҗра итү дип: «Мәетләр юырга йөрү, тәһлил итүгә йөрү, никах уку, исем кушу, Коръән уку — бу эшләргә бар да мәчеттә уздырылып. Әгәр закон аңлатылганнан соң квартираларда иҗра ителсә, мөтәвәллият калдырып хөкем ителәчәк, хөкем катгый. Бүгенге көннән гамәлгә куелыр», — диде.

Ошбуларга бинаән, шул көннән башлап мәхәлләдә дини эшләргә җира итү фәкатъ җамигъ хозурында гына булдырыла, игълан кылынса да, мөселманнарның әксарияте мәхәлләгә итагәтеннән баш тартып белдерми, гәйре рәсмиләр белән гамәл кыла башлады. Моңа һичкем тарафыннан бертөрлө юл белән дә чара күрүче юк. Чара күрергә мөмкинлек тә юк. Үз араларында яшерен эшләп баралар. Әмма җәмәгәт безне гаепли, Диния Нәзарәт тарафыннан рөхсәт булмый торып, үзлегеннән: «Бу эшне кабул иттек», — дигән сүзләргә белән эшләнә дип әйттеләр. Бигрәк тә бу вакыйганың айлар буена тик безнең мәхәлләдә гына гамәлгә куелып, башка Мәскәү, Казан вә гәйре урыннарда гамәлгә куелмавы зур уңайсызлык тудырды, безне зур хәвеф астында калдырды, җәмәгәт арасында иттифаксызлык тудырды.

Бу турыда һич урынга шикаят итүгә безнең хокукыбыз калмады, вә ләкин мөселманнар үзләре тарафыннан уполномоченныйга гаризалар җибәрсәләр дә, игътибарсыз шул урында басылып калмактадыр. Бөтен гаеп безнең өскә ташланды.

Ноябрь 29 ында уполномоченный тәкрар мөтәвәлият белән бергә чакыртып: «Мин сезне гаеплим, ни өчен сез моңа кадәр Диния Нәзарәте тарафыннан ошбу ел 18 нче июньдә мәжлес белән кабул ителгән фәтваны яшереп яттыгыз, белдермәдегез», — дип фәтва укый башлады. Ул фәтва шуннан гыйбәрәт: «Балаларны сөннәт итү шәригатытә булмау сәясендә катгый мәмнүгъ, корбан чалу мәмнүгъ, ишаннарны зиярәт итү мәмнүгъ, ифтар иттерү мәмнүгъ, хатыннарны мәчетләргә йөрүләре мәмнүгъ», — дигән фәтва укыды. Моның соңында мин: «Без үзөбез шул мәжлестә президиум булып узган идек, безнең хозурыбызда мондый фәтва кабул ителгәнә юк. Без белмибез», — дидем. Уполномоченный: «Мин сезгә ышанмыйм, документка ышанам. Менә совет аркылы Башкириянең уполномоченный җибәргән документ-закон, сез алдыгызмы, юкмы?» — диде. Мин: «Фәтва булганы юк һәм алганыбыз да юк, бу фәтва кабул ителсә дә, ителмәсә дә, бәйләнеше дәрәҗә түгел, чөнки хатын-кызларны мәчетләрдән мәнегъ дәрәҗә түгел. Шәригатытә хөкем иргә, хатынга берәбер хөкүк ислам динендә һәм хөкүмәттә ир вә хатыннарныкы берәбер. Хатын-кызлар Рәсүлаллаһ заманында мәчетләргә йөрделәр, хәзер дә гарәп илләрендә йөриләр. Русиядә, бигрәк тә Кавказ һәм Урта Азияларда аларны мәчетләрдән мәнегъ итү ишаннар аркасында булган, димәк ишанизмны гамәлгә кую була. Хәзердә шул ишаннарга ышанучылар: «Хатыннарның мәчеткә йөрүләре — хәрәм», — дип йөриләр, ишанизмны аякка бастыру була. Бер тарафтан ишанизм белән катгый көрәш булса, бу урында аларның фикерне шәригатытә итеп күрсәтү, халыкны ишанизмга чакыру була».

Шуннан соң уполномоченный: «Бу турыда Нәзарәттән белегез, аларда фәтва булган, сез аны требовать итегез», — дип әйтте. Тарткалаш күп булды, ләкин фәтва булган дип калды.

Практически бу айларда дини эшләргә иҗра итү йортларда мәмнүгъ булгач, дини эшләргә иҗра итү мәчетләрдә уздырыла, нәтиҗәдә шул эшләр нык сизелә.

Әүвәл никах, исем, корбан укулар йортларда мәжлесләргә җыелган картлар, әбиләр арасында уздырыла иде, яшьләр кереп тә карамыйлар иде. Хәзердә никах укытуга яшьләр үзләре килә һәм яннарында яшьләр дә алып киләләр. Исем куштырулар әби-бабалары куштыра иде, хәзер яшьләр үзләре күтәрәп килеп куштыра: «Балабыз беренче көннән мәчеткә керде», — дип шатлык изһар итәләр.

Коръән укыту квартираларда булдырылып барулар хақында: ата-бабалар балалары хезмәттә вакытта алардан башка булдыра иде. Хәзердә яшьләр Коръән укытуга үзләре килә һәм балаларны да Коръән тыңларга дип алып киләләр.

Мәжлесләргә барып җәмәгатькә Коръән уку мәмнүгъ дигән сүзгә тойгач та, зур та-выш кубанды. Азлык белдерәләр: «Дини эшләргә ни өчен мөфти-хәзрәт гамәлгә куй-мый», — дигән сүзләр күп булып китә. Әл-хасыйл, бу эшләр җәмәгать өчен гаять күңелсез, ихтимал, башка диннәрнең йортларда дини эшләргә иҗра итүләре яшьләргә тәэсир итәдер, чөнки алар үзләренә милләт телендә әҗра итәләр, әмма әһле мәслиминнең дин эшләре әҗра итүләре һичкемгә тәэсир итми. Бәлки без гарәп телендә ике минут Коръән укыйбыз, тик әһле мәслиминнең шуннан рәхәт табуы гына күңелләрен күтәрә иде.

Бу турыда Диния Нәзарәте, нинди тараф белән булса да, имамнарга юл күрсәтсә икән, **لا سئنه** ме яки **عليه سئنه** ме? Чөнки без хәзердә гаять бер ачык тотырдай саламга да мохтаҗ булып яшибез. Мондый бер дәвердә дәүләт тарафыннан чыгарылган канун хакыкый бул-са, итагать ваҗиб булу саясеннән итагать итәбез, гамәлгә куябыз, вә ләкин кулда катгый әмер булмагач, күңелгә шик килә, җәмәгать арасында да ачык сөйләргә урын калмыйдыр.

Имде шәргъ шәриф буенча бу эшнең зарары булмаса, Диния Нәзарәте бер төрле фәтwa бирүе ләзем, без имамнар үз тарафыбыздан шәригатыне юргәләп йөртүдә хакыбыз юк һәм хозурларыгызда каттый жавабкарыбыз дип беләбез.

*Түбәнчелек белән мәгал-ихтирам Ленинград областендә мөхтәсиб,
Ленинград җамигъ шәрифендә имам-хатыйб Диния Нәзарәтенен
тәфтиш һәяте әгъзасе әл-хәҗел-хәрәмәйн әл-хәфиз кәләмуллаһ
Габделбари ибн Низаметдин Исаев.
Декабрь 2*

[Письмо 6]

[Хосусый]

Һүввә-л-әүвәл вә-л-әхир вәз-захир вәл-батыйн вә һүввә бикәлли шәйин галим.

Мөхтәрәм имам-хатыйб Габделбари хәзрәт җәнәбләре!

Җаиләгезне ихтава сәлам мәснүннәремне ирсал бәгъдендә хәер догагызны риҗа идәрем. Бәгъдәс-сәлам, җәнәбләрегездән 26нчы тарихлы мәктүбегез тапшырылды. Мәфиһасене аңладым. Жавабыгыз калдырсак, янә сезнең шелтәгә гирифтар булырбыз дип мәктүбегезгә җавап кайтару ләзем булып калды.

Әхмәтҗан мелла турында язганнарыгыз тугры, аның Нәзарәт тәкдимне кабул итмәве ачыктан ачык Диния Нәзарәте карарына итагать итмәве булып, бу гаять зур җынять. Монда сүз бозылырга мөмкин түгел, ләкин хәзерге көндә имамнарны урыныннан газәл итү яхүд мәхәлләгә имам тәгаен итү халыкның үз ихтиярында булып, халык иттифагыннан башка Нәзарәт бер мәхәллә имамны мәнсәбәннән чыгарып ташлавы яхүд халык теләсен-теләмәсен бер имамны мәхәлләгә интихаб итү правасы Диния Нәзарәтендә юктыр. Моңы сезгә аңларга вакыт иде. Гомүмилләт эшне асыл максат итеп тотмый, фәкатъ шәхси фәйдасын гына максат итү, бу инде дин хәдиге булудан әсас максат, фәкат корсак куптыру гына. Бу хосуста озак сөйләвенен хәҗәте булмаса кирәк.

Сезнең Диния Нәзарәте карарына итагать итүгез һәм ихтирамыгызга сүз юк, бу безгә ачык мәгълүм һәм сезгә тәшәккөр. Әмма мине асыл ватанымнан, кардәш рулларымнан аерып Ленинградка, җәһәннәмгә китердегез диеп Ленинград безнең ватан түгелме? Совет дәүләтенең оҗмахы булган бер шәһәрне җәһәннәмгә охшатуыгызга тәгаҗжүб итем.

Сез мондый олут шәһәргә нинди зур галимнәребезнең аяк баскан михрабына хүзә булуыгызга зур шөкеранә кылу урынына көфераны, нигъмәт булмасмы икән? Моңы уйлап, иншәАллаһ, бер тәүбәгә килерсез. Моңы аңларлык фәһем сездә гакыл бар.

Ике-өч айдан соң булачак эшне көн борын аңлашаит итеп сезне чакыру мәсләхәт күрелмәде. Мәскәүдә торып Әхмәтҗан мелла да бу мәҗлескә иштирак итмәде һәм хәбәре дә булмады. Бу хакта телефон белән бу хәбәрне белдерү фәкат Габделбари хәзрәткә генә насыип булды.

Мәскәүдән хәбәр булмавы минем дәрәҗәне төшерергә сәбәп булды һәм төштә дисез. Жөзье бер нәрсә белән дәрәҗәнең төшүе авып китмәсен, дип инә белән терәтеп кую мәртәбәсендәге дәрәҗә булмыймы соң?

[Письмо 7]

Бисмиллаһи тәгалә

Остаз мөхтәрәм вә голамаи кирам булган мөфти әл-ислам хәзрәтләре!

Жәнәб Аллаһтан хәерле гомер, хәерле сәламәтлек вә хәерле тәдбирләр теләп сагынып сәламнәребезне күндәрәбез: әс-сәләмү галәйкүм вә рәхмәтүллаһи вә бәрәкәтүһ.

Мә бәгъдә, абыстай жәнәб галияләренә һәкәзә хәерле сәламәтлек, хәерле гомерләр теләп, сәламнәр ызабыз.

Мә бәгъдә, мөхтәрәм казый хәзрәтләренә һәкәзә — абыстайга хәерле сәламәтлек, хәерле гомерләр теләп сәламнәр күндәрәбез.

Үзәбез әһле гаялебәз сау-сәламәт булып, хәер догаларыгызны рижа итеп калдык.

Мөхтәрәм хәзрәт, безнең әхвал һаман шул көйгә гаять күңелсезлек белән дәвам итмәктә, мөселманнар арасында дини әжраны теләсә кем үтәп килә. Мәхәллә гомүмән таралды, хөкүмәттә нинди тарик белән уполномоченныйга мөрәҗғәгать итсәк тә, закон дип җавап кайтара, башка һич нәрсә белми. Аның тарафдарлары булган Богданов булса, почти һәр көн безнең белән сөйләшә: «Бергә уполномоченныйга керик, рөхсәт алып чыгабыз», — дип, бөтен дини эшләренә әжра итүдә куя Богданов хужа булып йөри. Мәхәллә идарәсә һәм шундый кешеләр куйдылар: һичбер юл белән юллагый: «Миңа ярамый», — дип, тик торалар.

Мәхәлләдә әжра кылынган дини мәрасимнәр, ашларга йөрүләр һәркайсы уполномоченный кушу буенча, полный регистрация ясалып бара, мәхәллә идарәсә регистрация ясап бара. Имам вә мөэззин кую эшендә алар теләгә белән уполномоченный шәһадәтнамә бирә, Нәзарәтның шәһадәтнамәсә кирәкми дип җавап бирде. Мәсәлән, мин быел сездән шәһадәтнамә кирәк булырмы дигәч, аның кирәгә юк, мөтәвәлият язып бирсә житә, диде һәм мөтәвәлият язуы белән бер елга регистрация ясалдык. Бу инле ничек була, Нәзарәт мөфти имтихан соңында гына регистрация кирәк иде, ну хәзер имам һәм мөэззиннәрне мөтәвәлият имтихан итә булып чыга, бу шәргән дөрест түгел. Бу турыда хәрәкәт ләзем һәм шәһадәтнамә бирелми торып регистрация ясалмаган имамнарны Нәзарәт танырга тиеш түгел. Имам булу өчен иҗәзәт ләзем, монда хәзер шундый политика бара: Богданов Миңлә Әхмәт һәм берничә башкалар шулай ук председатель мәхәлләгә ярдәмче имам куярга йөриләр, кайчан безнең шәһәрдә бер имамга хидмәт юк, үзләренә планнары белән Мотыйгулланы куярга йөриләр дип ишетәбез. Халыкның һич теләгә гамәлгә куелганы юк.

Сезнең мәгълүм халык җыелып, җәй көне егермәлек сайлаган иде, протокол сездә бар. Богдановны чыгарып ташлаганнар иде. Уполномоченный ул егермәлекне, ягъни халык сайлаган егермәлекне, признавать итми. Үзе назначать итеп шулар белән мөтәвәлият сайланды.

Кыскача, безнең монда җафаланып торуда файда юк, без моннан котылу мөмкин, тик безне башка урынга күчәргәндә. Ошбунның өчен сезгә үтенәм, мине Уфага күчәргәбезне. Анда хидмәт бирәсегез бирерсез, бирмәсәгез хидмәтсез торырмын, только күчәргә дигән әмер кирәк. Бу көйгә ташласак зур җафаларга очрау ихтималы бар, чөнки Богдановларның бөтен хезмәте бездән үч алу өчен төрле юллар эзләп йөриләр, ну халыктан берәз шикләнгә төшә, һаман уполномоченный аны урнаштыра бара.

Мин Ленинград шәһәрәндә имам исеме күтәрәм, бәрәкәт Уфадан да начар, чөнки һәрбер тиенне хисап кылып баралар.

Менә налог хакында. Налог түлим, 24 мең сүмнан шуның өстенә квартир өчен, су өчен, ылыту өчен, телефон өчен, налог түләп киләм, халыктан бер тиен ярдәм юк, мөтәвәлият булса бездән көлүдән башка эше юк. Диния Нәзарәте мөфти-хәзрәт деп сөйләсәк, мөфтинен монда эше юк, аның бездә катнашы юк дип Нәзарәтне тәгъриф итмиләр, мөфти үзәндә мөфти диеп кенә тора председатель.

Мәхәллә идарәсе тәмәке тарта торга бүләмә булып калды. Бар да тәмәке тарталар. Идарәгә внутрений замоктан тыш әллә ничә йөзак белән биклиләр, халык бездән хәтер саклап алырга бер сүз әйтми. Халыкның монда эше юк, егермәлек хүзә дип торалар, ләкин аксачы халыктан алаалар.

Ленинград мәхәлләсенә сезнең килмәве зур уңайсызлыклар тудырды. Ленинград мәхәлләсе икенче ел инде инкыйразга йөз тотып дәвам итә, Хода хәерләсе кылсын. Бербер бәләгә калмый, сәламәт котылып буламы, юкмы, хәерле булсын. Нәзарәтның шул кадәр көче бетүгә гаҗәп итеп торабыз, һичбер эштә хакы булмавы гына түгел, имам-мөәззин куюда Нәзарәттан башка булдырылу бу инде гаҗәп кенә түгел, залим патша заманында ислам дине агрылык (=авырлык) белән барса да, губернатор мөфти шәһәдәтнамә бирми торып бирми иде, хәзер ирекле булсак та, бу турыда искитәрлек эшләр Нәзарәт шәһәдәтнамә бирми торып ничек хөкүмәт регистрация итәргә мөмкин, мин гаҗәп итәм. Бәлки бу эшләр сезгә мәгълүмдер. Ну безнең уполномоченный: «Нәзарәт монда эше юк, халык сораганны без регистрация ясыйбыз», — ди һәм минем сездән шәһәдәтнамә булмый торып регистрациядан уздырды, мөтәвәлият язуды белән.

Димәк, сезнең көчтән өч кешенең көче югары дигән сүз.

Мөхтәрәм хәзрәт, менә бу турыда мөтәвәлияткә берәр төрле кулланма язарга хокукыгыз юкмыни? Әгәр булса, язар идегез. Мөтәвәлият тә берәр төрле фикердә булып иде һәм бу эштә Нәзарәтның шәргән хокукы барлыгын белерләр иде.

Бездә бит хәзер күп яңа мөтәвәлият, алар Нәзарәт хакында болай да сөү заннда, уполномоченныйларның да кайберләре нык рәвештә яман күрсәтә, шуның белән Нәзарәт һәм бер бәһалә урын тоталар.

Гафу итәсез, өйрәтеп яздадым, ләкин практически булганны яздым.

*Мәгал-ихтирам Габделбари
1962 ел, 24нче гыйнвар.*

[Письмо 8]

Мөхтәрәм мөфти-хәзрәтләре!

Әс-сәләму галәйкүм вә рәхмәтүллаһи вә бәрәкәтүһү!

Аллаһ Тәбарәкә һомегегезгә хәерле бәрәкәт биреп мәканегезне мөбәрәк итеп Европа мөселманнарының Кәгъба мөгаззәмә урынында булган Диния Нәзарәтендә чын туры хезмәтегезне тәкъдир итүләрене игътибарән, мин дә үз тарафымнан гаять шат-мәсрүр булып, сез гали жәнабларнең соңгы вакыттагы хезмәтегезгә карата ошбу шигыремне тәртип итеп, сезгә һидия итәмен.

Мөхәммәдия көенә

Исең киткеч гажәп хәлләр
 Үтеп китте гомерләрдә
 Ничә төрле фикерләр кермәде безнең күңелләргә.
 Каюлар әйтә: «Мин изге»,
 Ә башкалар: «Явыз», — дип.
 Шулай алар талашалар,
 Гомерне уздыралар тик.
 Фикерләре үтә ханән,
 Ник аңламыйлар, белмиләр.
 وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ¹⁵
 Юлына һич кермиләр.
 Менә шундый тәрәккыйсез
 Таралашкан дәверләрдә,
 Каюлары һәлак булып,
 Кереп китте каберләргә.
 Болар бар да галимнәрдер —
 Рәсүл, Хо́да варисләре,
 Талашуда, таралышу,
 Карап торсаң, бар эшләре.
 Гомерләр үтәдер бушка,
 Фикерләр килмидер башка,
 Әсәр итми хәдис, Коръән,
 Чын әйләнгәч караташка.
 Теләсә нәрсә эшлибез.
 Ходаның эмере безгә ни?
 Кая хаклык, кая инсан?
 Бар бездә ике яклы.
 Күз алдында жылап, алдап,
 Ышандыру халыкларны.
 Менә шулай әзерлибез
 Жәһәннәмгә азыкларны.
 Мөселманның йөзен жырту,
 Гаепләшеп сөйләү, хурлау,
 Үзен үзе «шәех, суфый»
 Дигән исем белән зурлау.

15. [Коран, 3:103]

Бу гадәтләр барысы да
Имамнарда, галимнәрдә.
Тыш якты, эче ялган
Булып йөргән залимнәрдә.
Белә микән бу галимнәр
Кыямәтне киләчәген?
Хода хозурында, мәхшәрдә
Ничек җавап бирәчәкне?
Үлеп китсә бу дөньядан
Галим булган икейөзлә,
Кыямәттә кубарылып
Ишак сыйфат кара йөзлә.
Гафил булма, әй галимнәр,
Әжәл килеп тотачак бер,
Исә алмаган фани дөнья
Күкрәк кереп ютачак бер.
Килеп җитәр Хода эмере,
Менә шунда ачылып йөз.
Нурын арттырыр иманлы,
Кара булып мөнафыйк йөз.
Ләкин дөнья ирек бирмәс
Галим булган залимнәргә.
Хакыйкатен ачу өчен,
Җибәрде ир бу илләргә.
Җиһанга тугды чын тугры
Өйрәтүче Хода хөкемен.
Мөселманнар өчен якты,
Сәгадәтлә, гали бер көн.
Чәпан, чалма киеп тештәр,
Эченнән алдаган мулла
Җәһәннәмгә туры китте,
Гомергә калачак шунда.
Мөселманнар, кардәшләр,
Тугры китик без ихсанга,
Дога итик дөрөс варис
Булып килгән бу инсанга.

БИБЛИОГРАФИЯ

Babadjanov Bakhtyar M. (2014). Stephane A. Dudoignon, Christian Noack (eds.). *The Economic and Religious History of a Kolkhoz Village: Khojawot from Soviet Modernisation to the Aftermath of the Islamic Revival, Allah's Kolkhozes. Migration, De-Stalinisation, Privatisation and the New Muslim Congregations in the Soviet Realm (1950s-2000s)*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.

Bustanov A. (2017), Michael Kemper and Ralf Elger (eds.). *Against Leviathan: On the Ethics of Islamic Poetry in Soviet Russia, The Piety of Learning: Islamic Studies in Honor of Stefan Reichmuth* Leiden: Brill

Crews Robert D. (2006). *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*. Cambridge: Harvard University Press.

Jansen Hanna E. and Kemper Michael. (1980). ed. by Michael Kemper and Stephan Conermann. "Hijacking. Islam. The Search for a new Soviet Interpretation of Political Islam in 1980," *The Heritage of Soviet Oriental Studies*, ed. by Michael Kemper and Stephan Conermann. London and New York: Routledge.

Kotkin Stephen. (1997). *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press.

Ro'i Yaacov. (2000). *Islam in the Soviet Union from the Second World War to Gorbachev*. London: Hurst & Company.

Абашин С.Н. (2015). Советский кишлак. Между колониализмом и модернизацией. Москва: НАО.

Беккин Р.И. (2016). 1917-1991 елларда Петроград-Ленинград мөселман татарлары тормышы (шәхси фотоархивлар турында уйландулар). Фәнни Татарстан. № 1, 84 б.

Бостанов Ә. (2017). Югары мәдәниятне саклау юлында: Габделбари хәзрәт Исаев. Безнең мирас. № 4, 16-21 б.; № 5, 13-19 б.

Бустанов А.К. (2017). Коран для советских граждан: риторика прогресса в богословских трудах Габделбари Исаева. Антропологический форум. № 35 (в печати).

Письмо Калам ад-Дина Шангареева муфтию Габделбари Исаеву. 2 л., без даты. Личный архив Исмаила Шангареева (Дубай). Письмо № 63.

Фицпатрик Ш. (2011). Срывайте маски! Идентичность и самозванство в России XX века. Москва.

Шихалиев Ш.Ш. (2017). Мусульманское реформаторство в Дагестане (1900-1930 гг.). Государство, религия, церковь в России и за рубежом. № 3.